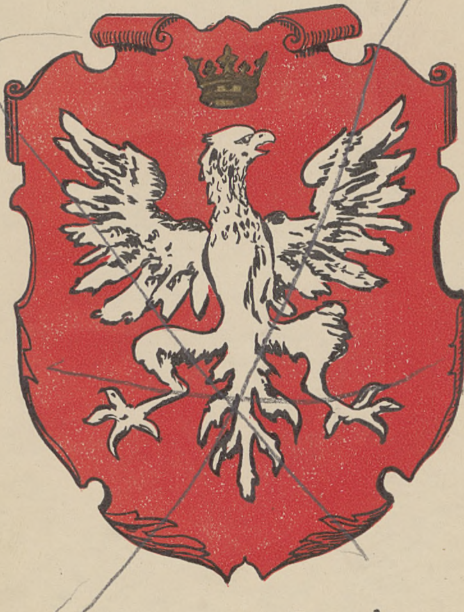
CECYLJA NIEWIADOMSKA

GRAMATYKA ELEMENTARNA

PODŁUG WSKAZÓWEK I PLANU
JANA KORNECKIEGO

WYDANIE DRUGIE

NAKŁAD GEBETHNERA I WOLFFA
WARSZAWA — LUBLIN — ŁÓDŹ
KRAKÓW — G. GEBETHNER I SPÓŁKA

Szymon St. Deptuła

CECYLJA NIEWIADOMSKA

GRAMATYKA ELEMENTARNA

PODŁUG WSKAZÓWEK I PLANU

JANA KORNECKIEGO

NAKŁAD GEBETHNERA I WOLFFA
WARSZAWA — LUBLIN — ŁÓDŹ
KRAKÓW — G. GEBETHNER I SPÓŁKA

Geprüft und auch für die Ausfuhr freigegeben durch die Kais. Deutsche Presseverwaltung. Warschau, den 2/X 1918. T. Nr. 11615. Dr. Nr. 104.

Drukiem F. Wyszyńskiego i S-ki, Warszawa, ul. Zgoda Nr. 5.

O nauczaniu gramatyki w szkole początkowej.

Nauczanie gramatyki w szkole początkowej ma na celu głównie względy praktyczne. Jako teorja, przedstawia gramatyka za wiele trudności dla umysłu dziecięcego w tym wieku. Uczymy gramatyki w szkole początkowej dlatego, że ona wspiera mowę piśmienną dziecka, mianowicie pomaga do utrwalenia zasad ortografji i interpunkcji. Szkoły początkowe, przygotowujące młodzież do szkół średnich, muszą uczyć gramatyki, by uczniom ułatwić naukę języków obcych, przez poznanie języka ojczystego. Ta młodzież zaś, która kończy swe wykształcenie na szkole początkowej, powinna z niej wynieść znajomość języka ojczystego, co bez zrozumienia zasad gramatycznych jest niemożliwe. Wszelkie więc względy praktyczne przemawiają za nauczaniem gramatyki w szkole elementarnej. Chodzi tylko o wyjaśnienie, czego uczyć z gramatyki na poszczególnych stopniach nauki i jak uczyć?

Podręcznik niniejszy pytanie to rozwiązuje swoim układem i traktowaniem materjału naukowego.

W ręku nauczyciela będzie on podręcznikiem metodycznym — uczniom zaś umożliwi utrwalenie wiadomości, nabytych w szkole przez pracę domową; przyda się również bardzo przy nauczaniu prywatnem.

Pod adresem uczących należy jednak wyrazić następujące uwagi:

1. Pamiętać, że nauka gramatyki stanowi integralną część lekcyj języka polskiego. Wobec tego nie należy

przeznaczać osobnych całych godzin na gramatykę i nie uprawiać spekulacyj gramatycznych; wystarczy przeznaczyć na gramatykę 15 do 20 minut czasu na lekcjach języka cztery razy w tygodniu.

2. Materjał naukowy, zawarty w podręczniku niniejszym, rozłożony na koncentryczne kursa roczne, podzielić należy na poszczególne miesiące i tygodnie.

3. Wielką uwagę poświęcić należy ćwiczeniom gramatycznym, których obfity zbiór zawiera podręcznik; ćwiczenia te, prowadzone ustnie i piśmiennie w szkole i w domu, stanowić mają podstawę do zrozumienia reguł gramatycznych, które powinny z ćwiczeń wynikać, nie zaś je poprzedzać. Podręcznik niniejszy ten indukcyjny sposób uczenia konsekwentnie przeprowadza.

4. Dla utrwalenia wiadomości pamiętać należy o częstem powtarzaniu ćwiczeń na różne kwestje gramatyczne już przerobione.

Ważne jest pytanie, kiedy rozpoczynać naukę gramatyki. Podręcznik niniejszy wprowadza ją już od drugiego półrocza w pierwszym roku nauki szkolnej.

Czyni to autorka dlatego, że szkoły nasze, zakładane obecnie, mają przeważnie kurs 3-letni, a więc w trzech latach musi się młodzież wyuczyć języka ojczystego i pójść w życie z tem, co jej da szkoła. Ta dziatwa, która idzie do szkół średnich, gdzie spotka się z nauką języków obcych, musi już w klasie wstępnej znać główne zasady gramatyczne. Stąd wynika potrzeba takiego a nie innego układu podręcznika.

Plan nauki.

W pierwszym roku zaznajomić należy dzieci ze zdaniem, podmiotem, orzeczeniem, podziałem zdań na wyrazy, wyrazów na sylaby i głoski (litery).

O zdaniu słyszą dzieci już od pierwszej chwili wstąpienia do szkoły.

Wszakże w rozmówkach wszelkich i pogadankach o rzeczach musi nauczyciel przestrzegać ściśle, by dzieci odpowiadały zdaniami. Przy poznawaniu liter w elementarzu wybiera się z rozmówki zdanie, z którego następnie jeden wyraz dzielą dzieci na sylaby, a z jednej sylaby zapomocą słuchu wyprowadzają daną literę, którą piszą, a następnie czytają w połączeniu z poprzednio poznanemi.

Dbając o rozwój logicznego myślenia i mówienia, musi nauczyciel starać się również na tym stopniu nauki o możliwie poprawną logicznie budowę zdań. Wynika stąd ćwiczenie w analizie logicznej zdań wymawianych. Rozumieć to należy w sposób następujący:

Przy wielu pogadankach i rozmówkach, opartych na okazach lub obrazach, nauczyciel celowo doprowadza dzieci do rozumienia, że mówi się zawsze „o kimś“ lub „o czemś“, co się myśli lub co się przed sobą widzi. A więc każe się dzieciom opowiadać coś, np. o ojcu, o matce, o bracie, siostrze, koniu i t. p. Ojciec pracuje. Matka uczy pacierza. Brat pisze. Siostra pomaga matce. Konie ciągną wóz. Nauczyciel zapytuje: o kim lub o czem powiedziałeś (-aś) zdanie? Dzieci odpowiadają: o ojcu, matce i t. d. W ten sposób dzieci zrozumieją, że w każdem zdaniu mówimy „o kimś“ lub „o czemś“, a w drugiem półroczu bez żadnej trudności dowiedzą się, że to, o czem mówimy w zdaniu, nazywa się podmiotem. Podobnie ma się sprawa i z orzeczeniem. Chodzi więc tylko o zrozumienie, że podobne, jak wyżej cytowane, ćwiczenia w logicznej analizie zdania należy prowadzić w pogadankach już od początku nauki, bo one uczą i wymowy i myślenia logicznego, przy czytaniu zaś zdań z elementarza zwracać od czasu do czasu uwagę, o kim lub o czem w zdaniu mowa i co się o danej osobie lub rzeczy mówi.

Podział wyrazów na sylaby i sylab na głoski (litery) czysto mechaniczny, na słuchu i wzroku oparty, uprawiany przez dzieci z łatwością, uzupełni zakres materjału gramatycznego, który autorka na pierwszy rok przeznacza.

W drugim roku szkolnym plan nauki gramatyki (licząc 4 lekcje 15 — 20-minutowe tygodniowo), podany w podręczniku, rozpada się w następujący sposób:

Półrocze pierwsze.

Zdanie, podmiot i orzeczenie, wyrazy, sylaby, głoski (litery). Jest to właściwie powtórzenie materjału zeszłorocznego w przeciągu jednego miesiąca.

Następne miesiące poświęcić należy na poznanie rzeczownika, przymiotnika i czasownika.

W półroczu drugiem poznają dzieci: odmianę rzeczownika, przymiotnika i czasownika, oraz pojęcie zaimków i liczebników, czyli zadaniem drugiego roku nauki jest poznanie części mowy odmiennych.

W trzecim roku nauki (4 lekcje 15 — 20-minutowe w tygodniu) plan według podręcznika obejmuje: *w półroczu pierwszem* powtórzenie i uzupełnienie konieczne wiadomości z roku poprzedniego: zdanie, podmiot i orzeczenie sylaby, głoski z podziałem na samogłoski i spółgłoski, ora rzeczownik, przymiotnik i czasownik wraz z ich odmianą

W półroczu drugiem powtórzenie i odmiana zaimkó osobistych, dzierżawczych, oraz liczebników.

Następnie poznają dzieci części mowy nieodmien i ze składni: zdanie proste, rozwinięte i złożone, bez uwzględnienia rodzajów zdań pobocznych.

*
* *

Uważam ukazanie się niniejszego podręcznika w chwili obecnej za fakt nader ważny. Szkoły nasze początkowe dotychczas podręcznika takiego nie miały, nie wszyscy zaś uczący dawali sobie radę z ustaleniem planu i metodą nauczania tego przedmiotu, albowiem kwestja ta w naszej literaturze metodycznej nie posiadała odpowiednich podręczników.

Oby wydanie tego podręcznika pomogło do ważnego obowiązku, jaki ma spełnić polska szkoła względem naszej dziatwy tułaczej i kresowej w zapewnieniu jej znajomości języka ojczystego.

Jan Kornecki.

Rok I.

Półrocze drugie.

I. Zdanie. Podmiot i orzeczenie.

Nauczyciel rysuje lub zawiesza na tablicy obrazek psa, kota, konia lub innego, dobrze znanego zwierzęcia, jako przedmiot rozmowy.

Co widzisz na obrazku? — Psa. Czy każdy zrozumie, co chcesz powiedzieć, jeśli powiesz ten jeden wyraz: psa? Jak trzeba powiedzieć? — Widzę psa. — Czy teraz każdy rozumie, co chciałeś powiedzieć? — Tak.

Powiedz, co o tym psie myślisz.

Uczniowie odpowiadają kolejno: — Pies jest ładnie narysowany. — Pies jest duży. — Pies leży. — Pies szczeka i t. d. — A ty powiedz, co o tym psie myślisz? — Pies jest dobry. — Pies jest wierny. — Pies jest poczciwem zwierzęciem i t. d.

Każdy z was powiedział, co o tym psie **myśli**, więc każdy powiedział **zdanie**. Jeśli coś pomyślimy i powiemy, to jest **zdanie**.

O czem mówiliście w tych wszystkich zdaniach?

Czy o psie jedno tylko zdanie powiedzieć można?

Niech każdy napisze **3 zdania** o psie. Po każdem zdaniu trzeba postawić kropkę.

Przez kilka lekcyj dzieci mówią i piszą zdania, za każdym razem o czem innem, więc o koniu, kocie, owcy, krowie, wiewiórce, wróblu, chłopcu, drzewie, jabłku i t. p. Wogóle o przedmiotach doskonale znanych. Za każdym razem zwraca się uwagę, o czem się w zdaniu mówi.

Napiszcie po trzy zdania o lesie, o zającu, o żabie, o bocianie. W każdem zdaniu podkreśl wyraz, który oznacza to, **o czem** mówimy.

To, o czem w zdaniu mówimy, nazywa się podmiot.

Podkreśl podmiot w następujących zdaniach:

Pada deszczyk, słonko świeci, czarownica masło kleci.

Nauczyciel pisze zdanie na tablicy i dyktuje, kładzie wyraźnie przecinki, uczniowie rozpoznają podmiot i podkreślają go w swoich zeszytach.

Podkreśl podmiot w następujących zdaniach:

Kukułeczka kuka, skowroneczek śpiewa, zieleni się pole, szumią w lesie drzewa.

(O czem mowa w każdem zdaniu po kolei? co jest podmiotem? podkreśl.)

Podkreśl podmiot.

Długo myszy wojowały, aż się zjawił kot wspaniały. Kot powiedział gospodyni, że porządek on uczyni. Myszki drżą i mrużą oczy. Kot czatuje w dzień i w nocy.

Podkreśl podmiot.

Adaś zobaczył na drzewie wiewiórkę. Wiewiórka skakała wesoło. Burek zobaczył ją także. Biedne zwierzątko bało się Burka. Adaś nic złego wiewiórce nie zrobił. Nauczyciel za to pochwalił Adasia.

Podkreśl podmiot.

Śpi zajączek pod krzakiem. Gałązki go zasłaniają. Myśliwy wyszedł ze strzelbą. Ptaszki ostrzegły zajączka. Zmyka zajączek w gęstwinę. Myśliwy szuka zajączka. A wtem schowało się słońce. Czy myśliwy znajdzie go pociemku?

Podkreśl podmiot.

W ogrodzie rośnie piękna jabłonka. Przyleciał mały ptaszek. Ptaszek wesoło śpiewa na jabłoni. Zosia lubi

słuchać śpiewu ptaszka. Wszyscy ptaszynę lubią. On też nie boi się wcale. Śpiew ptaszka jest prześliczny.

Przekonajmy się, na jakie pytania odpowiada w tych wszystkich zdaniach podmiot.

Podkreśl podmiot i powiedz, co mówisz w każdem zdaniu o podmiocie.

Burek skacze. Burek szczeka. Burek biega. Burek leży. Burek strzeże domu. Burek kocha swego pana. Burek jest dobry. Burek jest pięknem zwierzęciem.

Podkreśl w następujących zdaniach to, co mówimy o podmiocie.

Las jest piękny. Las szumi. Las jest zielony. Las jest bogaty. Las się kołysze. Las rośnie.

To, co mówimy o podmiocie, nazywa się orzeczeniem.

Podkreśl w tych zdaniach podmiot i orzeczenie.

Krowa daje mleko. Krowa głośno ryczy. Krowa jest duża. Krowa jest łaciata. Krowa jest zwierzęciem. Krowa ma cielątko.

Podkreśl podmiot i orzeczenie.

W lesie rosną jagody. Staś poszedł do lasu. Staś spotkał w lesie Zosię. Zosia zbierała jagody. Jagody były słodkie. Dzieci nazbierały dużo jagód. Mama się z tego cieszyła. Na kolację były jagody z mlekiem. Taka wieczerza wszystkim smakowała.

Podkreśl podmiot i orzeczenie.

Na łące pasą się białe owieczki. Mały Józiek ich pilnuje. Józiek jest pastuszkiem. Wilk chciałby porwać owieczkę. Nieostrożna owieczka zbliża się do lasu. Wierny Kruczek zapędza ją do stada. Wilk boi się Józia i Kruczka.

Podkreśl podmiot i orzeczenie.

Słoneczko już grzeje i śniegi stopniały,
Trawka się zieleni, piękny jest świat cały.
Zima het uciekła, wiosna powróciła,
A szczęśliwa ziemia kwieciem się okryła.

Podkreśl podmiot i orzeczenie.

Ignaś miał pięknego konia. Koń był gniady. Gniaduś pracował niemało. Ale konik był silny. Ojciec wprzęgał go do pługa. Ignaś jeździł na nim do rzeki. Sąsiedzi chwalili Gniadusia, a Ignaś bardzo go lubił. Czy zawsze dzieci są dobre dla koni?

(Niech dzieci same piszą zdania, albo z danym podmiotem, albo bez żadnej wskazówki, i podkreślają podmiot i orzeczenie.)

II. Wyrazy, sylaby, litery.

Z ilu wyrazów składa się każde zdanie:

Słońce świeci. Deszcz pada. Trawa rośnie. Piękna róża kwitnie. Koń ciągnie wóz. Mały chłopczyk bawi się piaskiem. Wilk jest żarłoczny. Siano już wyschło na łące. Jabłka i gruszki dojrzały. Dzieci poszły do lasu na jagody.

Napisz zdanie z dwóch wyrazów (kilka).
Napisz zdanie z trzech wyrazów (kilka).
Napisz zdanie z czterech wyrazów.
Policz wyrazy w zdaniach tego opowiadania:

Wyjrzała myszka z norki, czy niema kota blisko. A kot schował się w kącie i czatuje na nią. Nieostrożna mysz wysunęła się na środek izby. Wtem kot ją porwał i zjadł.

(W razie potrzeby podobne ćwiczenia powtórzyć.)

Wymów wyraźnie wyraz: wo-da. Z ilu części się składa?

Z ilu części składają się wyrazy: kro-wa, tra-wa, cha-ta, gru-sza, li-pa, za-gon, zbo-że, ży-to, groch.

Z ilu części składają się wyrazy: po-le, las, o-wies, snop, domek, dom, wrota, kłos, płótno, kosa, sęk, ząb, koń.

Z ilu części składają się wyrazy: ko-szu-la, u-li-ca, stodoła, chłopaki, dziewczyna, kapusta, noc, dzień, burza, słońce, kolęda, chleb, ogródek, konik.

Takie części wyrazu, które możemy wymówić za jednem otworzeniem ust, nazywamy sylabami.

Powiedz kilka wyrazów **jednosylabowych.**

Powiedz kilka wyrazów **dwusylabowych.**

Powiedz kilka wyrazów **trzysylabowych.**

Napisz po dwa wyrazy jedno-, dwu- i trzysylabowe.

Ile sylab jest w tych wyrazach: Karolina, robotnica, zawierucha, kołowrotek, poczęstunek, koniczyna.

Ile sylab jest w wyrazie: niezapominajka.

(W miarę potrzeby nauczyciel powtarza ćwiczenia.)

Podzielmy na sylaby wyraz A-daś.

Z czego składa się pierwsza sylaba? — Z jednej litery: **a.**

Z ilu liter składa się druga sylaba: d-a-ś?

Napisz każdą z tych liter oddzielnie.

Rozdziel na litery: E-wa, i-gła, o-ko, u-do, ry-by, ce-gła, fi-gle, ha-łas, cha-ta, jaj-ko, ma-ma, nos, pia-sek rę-ce, pa-jąk, wi-cher, zło-to, ża-ba, źre-bię.

Powtórzenie.

Co nazywamy zdaniem? Napisz zdanie.

O czem mówimy w zdaniu? Co nazywamy podmiotem?

Co możemy powiedzieć o podmiocie? (co robi? jaki jest? czem jest?)

Co nazywamy orzeczeniem?
W danem zdaniu policz wyrazy.
Jak się dzielą wyrazy? Ile sylab może być w wyrazie?
Z czego się składają sylaby?
Jakie znasz litery?

III. Zbogacenie zasobu wyrazów.

A. **Nazwy rzeczy.**

Co widzisz dokoła siebie w pokoju? Jakie rzeczy uczeń mieć musi? Jakie części ubrania masz na sobie? Jakie znasz zwierzęta domowe? Jakie znasz ptaki? Jakie znasz owady? Jakie znasz drzewa? Jakie znasz rośliny? Co człowiek jada? Czego potrzeba w kuchni? Jakie lubisz owoce? Co widzisz w lesie? — Na polu? — Na łące? Co widzisz na niebie w dzień i wieczorem? Co widzisz na ulicy, na podwórzu?

Jakich narzędzi potrzebuje ogrodnik, rolnik?

B. **Cechy przedmiotów.**

Jaki może być: pies, koń, kot, zając, wiewiórka? Jaki może być: chłopczyk, uczeń, dziewczynka? Jaki jest las? drzewo? kwiat? owoc? Jaki może być dom, kościół, fabryka? Jaka jest woda i jaka być może? Jaki jest cukier, sól, szczaw? Jakie jest mleko, miód? Jaki kolor ma trawa, mak, chaber (bławatek), niebo, chmura, węgiel? Jaki jest śnieg, lód, para, płomień? Jaki jest kamień, żelazo, piórko? i t. d.

C. **Czynności.**

Co robi uczeń w szkole? Co robi dziecko w domu? Co można robić w ogrodzie? Co można robić w polu? Co można robić w lesie? Co robi praczka? Co się robi, żeby ugotować obiad? Co się robi, żeby uszyć sukienkę? Co robi piekarz? Co dzieci robiły w niedzielę? i t. d.

Rok II.

Półrocze pierwsze.

I. Zdanie — podmiot, orzeczenie.

Kto może powiedzieć zdanie o koniu? Więcej zdań. Co to znaczy powiedzieć zdanie? Pomyśleć coś o koniu, czy o innej rzeczy, i to powiedzieć.

Powiedz zdanie o słońcu, — o zimie, — o lecie, — o bocianie, — o żabie, — o wodzie, — o koledze, — o bracie, — o siostrze, — ojcu, — matce.

Wszystko, co pomyślimy o czemś lub o kimś i wypowiemy (albo napiszemy), to jest zdanie.

Podziel na zdania:

Bawiły się dzieci na łące, jedne grabiły siano, drugie składały je na kupki, inne się goniły, a niektóre śpiewały głośno. Przyjemna była zabawa.

Uwaga. Jeżeli kilka zdań należy do jednego opowiadania, to je rozdzielamy tylko **przecinkami.**

W każdem z tych zdań podkreśl wyraz, który oznacza, o czem się mówi. Jak się ten wyraz nazywa? — **Podmiot.**

(Jeżeli dzieci nieprzygotowane, można wrócić do ćwiczeń z poprzedniej części—dla wprawy.)

W następujących zdaniach podkreśl podmiot.

Wiewiórka zbierała na zimę orzechy. Podpatrzyły jej pracę wiejskie dzieci. Zły Antek chciał jej zabrać wszystko z dziupli. Nie pozwolił na to Ignaś. Wszyscy się zgodzili z Ignasiem. Skarb wiewiórki ocalał.

Napisz parę zdań o wróblu i podkreśl **podmiot.**

Napisz trzy zdania, o czem chcesz, i podkreśl **podmiot.**

Podziel na zdania i podkreśl w każdem podmiot.

Już nadeszła zima, — śnieg przysypał ziemię, — rzeczka zamarzła, — mróz dokucza wszystkim. Ale dzieci i w zimie bawią się wesoło. Już Antoś biegnie z saneczkami,—Kazio lepi bałwana,—Franek robi śnieżki,—zaraz rozpocznie się bitwa śnieżkami.

W **następujących zdaniach podkreśl podmiot,** a potem **te** wyrazy, które oznaczają, **co mówimy o podmiocie.**

Wietrzyk wieje, deszcz zacina, świerka świerszczyk u komina.

Jak nazywamy wyrazy, które oznaczają, co mówimy o podmiocie? — Orzeczenie.

W następujących zdaniach podkreśl podmiot i orzeczenie.

Słonko dogrzewa, ludzie het orzą, skowronek śpiewa na chwałę Bożą. Choć zniknie oku ptaszyna droga, piosenka jego płynie zwysoka, a ludzie słuchają z radością.

Podkreśl podmiot i orzeczenie.

Już odleciały ptaszki za morze, tylko wróbelki zostały z nami, one nie boją się zimy. Zawył mroźny wicher, śnieg zasypał pola, gdzież biedny wróbel znajdzie pożywienie? Dobre dzieci pamiętają o nim w zimie.

Dla pamięci: Podmiot odpowiada na pytania: kto? co? Orzeczenie odpowiada na pytania: co robi? jaki jest? czem jest?

Napisz parę zdań o kocie, żeby orzeczenie odpowiadało na pytanie: **co robi?**

Takie same zdania o Adasiu, koniu, bocianie.

Napisz parę zdań o koniu, żeby orzeczenie odpowiadało na pytanie: **jaki jest?**

Takie same zdania o Franiu, psie, zającu, żabie, wronie.

Napisz parę zdań o psie, żeby orzeczenie odpowiadało na pytanie: **czem jest?**

Takie same zdania o Marcinie, Kaziu, krowie, wronie, jabłku, grochu.

Napisz sam po dwa zdania, jakie chcesz, żeby orzeczenie odpowiadało na pytania: co podmiot robi? jaki jest? czem jest?

Podziel na zdania, wskaż podmiot i orzeczenie,— na jakie pytania odpowiadają?

Opadły liście, posmutniały gaje, bo słonko blado świeci, zbliża się sroga zima. Zwierzęta kryją się w norach, poginęły owady, ptaki odleciały do cieplejszych krajów, a człowiek ubiera się ciepło. Wszyscy wiedzą, że zima się skończy, więc nikt się jej bardzo nie boi. Powróci wiosna, znów stopnieją lody, zazielenią się drzewa i cały świat ubierze się w nową sukienkę. Dzieci się cieszą, bo lato jest piękniejsze.

Do rozbioru.

Wieśniak spotkał na drodze trzy osoby: idzie słońce pędzi wicher, mróz posuwa się także. Wieśniak ukłonił im się aż do ziemi.

Słońce powiedziało: — On mnie się ukłonił.
— On mnie się ukłonił — zawołał groźnie mróz.
— Mnie się wieśniak ukłonił — śmiał się wicher.
Wszyscy troje spytali nakoniec wieśniaka.
Chłop odpowiedział: Ja się kłaniałem wiatrowi.

Wiatr zaśmiał się głośno, mróz posiniał z gniewu, słońce spojrzało dumnie.

A mądry wieśniak poszedł sobie dalej.

Czy oprócz podmiotu i orzeczenia są w tych zdaniach inne wyrazy?

II. Wyrazy, sylaby, głoski.

Policzcie wyrazy w następujących zdaniach:

Wlazł kotek na płotek i mruga, ładna to piosenka, niedługa.

Czy każdy z tych wyrazów można rozdzielić na części, sylaby?

Wybierzcie te wyrazy, które się **nie dzielą na sylaby.**

Powiedzcie i napiszcie kilka wyrazów **jednosylabowych.**

Wybierzcie wyrazy **dwusylabowe.**

Napiszcie kilka wyrazów **dwusylabowych.**

Czy są tu wyrazy **trzysylabowe?**

Napisz kilka wyrazów **trzysylabowych.**

Powiedzcie kilka wyrazów, mających więcej, niż trzy sylaby.

Co to jest sylaba? — Część wyrazu, którą można wymówić odrazu.

Napisz po trzy wyrazy jedno-, dwu-, trzysylabowe i więcej niż trzysylabowe.

Podziel na sylaby:

Jak ty komu, tak on tobie.

Każdą sylabę i wyraz rozdzielamy na głoski.

J-a-k. Która z tych głosek najłatwiej się wymawia oddzielnie.

Wypiszmy ją osobno.

(Można tym sposobem kolejno wybrać najważniejsze samogłoski i tylko na nie zwrócić uwagę.)

Tak samo podzielić na sylaby i głoski.

Hula wicher w polu, kołysze kłosami.

Powiedz: — a, — k, — l, —

Wymówiłeś te litery głosem, słyszymy **głos** i dlatego nazywamy je: **głoski.**

Napisz te same głoski. Czy je słyszysz, jeżeli są napisane?—Nie, tylko widzimy **znaki.—Te znaki nazywamy literami.**

Co to jest głoska, a **co litera?**

Napisz głoski: a, e, i, o, u, y, — b, c, d.

Napisz głoski: sz, cz, dz. Ile na te głoski potrzebujesz znaków? **Nie każdą głoskę można jednym znakiem napisać.**

III. Nazwy rzeczy — rzeczownik.

Powiedz nazwy trzech **rzeczy**, jakie widzisz.

Powiedz nazwy trzech **osób.**

Nazwę osoby lub rzeczy nazywamy rzeczownikiem.

Jaka będzie różnica między rzeczownikami: ławka i chłopiec?

Ławka to rzecz nieżyjąca, — chłopiec żyje.

Jaka będzie różnica między rzeczownikami: chłopiec i koń?

Chłopiec oznacza człowieka, osobę, a koń—zwierzę.

Rzeczowniki więc oznaczają nazwy osób i zwierząt lub rzeczy nieżyjących; np. brat, matka, pies, kot, stół, drzewo.

Powiedz i napisz trzy nazwy rzeczy nieżyjących.

Powiedz i napisz trzy nazwy osób.

Powiedz i napisz trzy nazwy zwierząt.

Wypisz stąd osobno rzeczowniki osobowe, zwierzęce i nazwy rzeczy nieżyjących:

Na łące rośnie trawa i rozmaite kwiaty. Kiedy kosiarze skosili trawę kosami, wysuszyli i ułożyli w stogi, mały Oleś przypędził na łąkę swoje gęsi, które jeszcze znalazły tu smaczne roślinki i skubały je prędko. A Oleś usiadł pod drzewem, które rosło blisko, i grał sobie na fujarce.

Wybierz stąd rzeczowniki: nazwy rzeczy nieżyjących, zwierzęce i osobowe.

Adaś jest szczęśliwy, bo ma dobrego ojca, dobrą matkę, zdrowe rodzeństwo i dobrze mu na świecie. Mieszka w dużym pokoju, ma swoje własne łóżeczko, czystą pościel, półeczkę do książek. Kiedy wróci ze szkoły, siada przy stole, na którym w zimie pali się lampa, i czyta albo pisze. Ma jeszcze kota Mruczka i psa Burka, i całe pudełko kasztanów, które sam sobie uzbierał, bo drzewo kasztanowe rośnie przed jego oknem.

(Materjału do rozpoznawania rzeczowników dostarczają czytanki.)

Napisz 10 rzeczowników, nazywając rzeczy, które widzisz na podwórzu.

Napisz 10 rzeczowników, nazywając: a) znane ci drzewa,— b) kwiaty,— c) ptaki, — d) zwierzęta, — e) rośliny i t. d.

Napisz kilka rzeczowników, oznaczających rzeczy: a) zrobione z żelaza, — b) z drzewa,— c) z gliny,— d) ze szkła, — e) z płótna i t. d.

Napisz 10 rzeczowników, oznaczających ludzi.

Napisz 10 rzeczowników, oznaczających rzeczy żyjące.

Napisz 10 rzeczowników, oznaczających rzeczy nieżyjące.

Wybierz stąd rzeczowniki:

Ten mały chłopczyk nazywa się Stefek, a ta dziewczynka Hania; oboje przyjechali do nas z dużego miasta, z Warszawy, i nie wiedzieli nawet, że nasza wieś nazywa się Zarzecze.

Dlaczego niektóre z tych rzeczowników piszemy dużą literą?

Czy to wszystko jedno: chłopczyk i Stefek? Jaka jest różnica między temi rzeczownikami? Chłopiec to jest nazwa **wszystkich** chłopców na świecie, a Stefek? Stefek jest imieniem **własnem** jednego lub kilku chłopców.

Jaka jest różnica między rzeczownikami: dziewczynka i Hania, — miasto i Warszawa, — wieś i Zarzecze, — rzeka i Wisła, — pies i Burek.

Imię własne człowieka, zwierzęcia, miasta, wsi, rzeki, kraju, narodu i t. d. **pisze się wielką literą.**

Napisz 5 rzeczowników **własnych.**

Napisz 3 zdania, w których **podmiotem** będzie **rzeczownik własny.**

Napisz 3 zdania, w których podmiotem będzie rzeczownik, oznaczający **osobę.**

Napisz 3 zdania, w których podmiotem będzie rzeczownik **zwierzęcy.**

W tych wszystkich zdaniach podkreśl **orzeczenie.**

Napisz 3 zdania, w których podmiotem będzie rzeczownik **nieżywotny.** Podkreśl orzeczenie.

Dodaj imiona **własne** do następujących rzeczowników:

pan — Jan	chłopiec —	pies —	miasto —
pani —	dziewczynka —	koń —	wieś —
gospodyni —	brat —	kot —	rzeka —

IV. Jakie mogą być rzeczy lub osoby — przymiotnik.

Podkreśl wyrazy, oznaczające, jaka rzecz jest.

Mleko jest białe i płynne. Śnieg jest biały i zimny. Woda jest przezroczysta i także płynna. Zima jest mroźna, a lato gorące. Kamień jest twardy i ciężki.

Wyrazy, oznaczające, jaka jest rzecz lub osoba, nazywają się: przymiotniki.

Co przymiotniki oznaczają?

Jakie może być drzewo? Dopisz przymiotniki.

Wybierz stąd przymiotniki:

Śnieg jest biały, a węgiel czarny. Trawa jest zielona. Kwiat może być żółty, czerwony, niebieski. Niebo jest niebieskie. Ta róża jest różowa. Mak jest czerwony.

Chaber jest szafirowy. Fijołek jest fioletowy. Cytryna jest żółta.

Co oznaczają te wszystkie przymiotniki?

Napisz kilka nazw rzeczy koloru a) białego, — b) czarnego, — c) zielonego, — d) niebieskiego, — e) czerwonego, — f) żółtego.

Podkreśl przymiotniki:

Cukier jest słodki, sól jest słona, a cytryna jest kwaśna. Niedojrzałe owoce są cierpkie. Gruszka jest soczysta. Mleko jest gorące, a tamto zsiadłe. Lekarstwo jest gorzkie.

Co oznaczają te przymiotniki?

Do następujących rzeczowników dodaj przymiotniki:

chłopiec —	pies —	wróbel —	pokój —
żołnierz —	koń —	wrona —	ławka —
kowal —	zając —	bocian —	garnek —
uczeń —	wiewiórka —	jaskółka —	piec —
liść —	woda —	ogród —	ojciec —
owoc —	studnia —	las —	król —
kwiat —	jezioro —	łąka —	myśliwy —
roślina —	rzeka —	droga —	kominiarz —

Dodaj po kilka przymiotników do rzeczownika: dom,— dąb,— człowiek,— zwierzę,— kamień,—.

Z niektórych rzeczowników można zrobić przymiotniki, np.:

Las — (mech) leśny	płótno — (koszula) —
wieś — (droga) wiejska	skóra — (but) —
rzeka — (woda) rzeczna	papier — (kartka) —
słońce — (światło) słoneczne	żelazo — (gwóźdź) —

Z następujących rzeczowników zrób przymiotniki:

drzewo — drewniany	noc —	dom —	zima —
szkło — szklany	dzień —	szkoła —	lato —

Z jakich **rzeczowników** zrobione są te **przymiotniki:**

kamienny—kamień	pajęczy—	jesienny—	lodowy—
słomiany—	zajęczy—	wiosenny—	poranny —
złoty—	wołowy—	mroźny—	wieczorny.

Wypisz osobno rzeczowniki, a osobno przymiotniki z danego ustępu w książce.

Napisz 10 rzeczowników i do każdego dodaj **przymiotnik.**

Wypisz, jakiej barwy mogą być rzeczy.

Wypisz, jaki mogą mieć smak.

Jaki mogą mieć zapach.

Jakie mogą być w dotknięciu.

Jaki mogą wydawać dźwięk.

Jakie człowiek lub zwierzę może mieć wady.

Jakie może mieć zalety.

(Rozpoznawanie rzeczowników i przymiotników w czytankach.)

V. Czynności osób i rzeczy — czasownik.

Wypisz stąd wyrazy, oznaczające, co Jaś robi w ogrodzie.

Jaś chodzi po ścieżkach, ogląda grządki, mierzy je, powiększa albo zmniejsza. Wziął łopatę i kopie, grabi skopaną ziemię, sadzi i sieje kwiaty i jarzyny, podlewa je, naprawia płotek, zamiata zeszłoroczne suche liście, a czasem biega, skacze i śpiewa wesoło przy tej pracy.

Wypisz wyrazy, oznaczające, co Adaś robi w szkole.

Adaś przyszedł do szkoły bardzo wcześnie i zaraz się zabrał do zrobienia porządku. Poustawiał równo ławki, zmył tablicę, pościerał kurze. Kiedy zaczęła się lekcja, uważał pilnie, odpowiadał dobrze, pisał uważnie i zasłużył na pochwałę nauczyciela. W godzinie wolnej bawił się wesoło, grał w piłkę, gonił chłopców i krzyczał. Nakoniec związał książki i poszedł z innymi do domu.

Napisz, co robisz, odkąd wstaniesz rano.

Napisz, co wieśniak robi w polu.

Wyrazy, oznaczające, co osoba lub rzecz robi, czyli jaką spełnia czynność, nazywamy **czasownikami.**

Do każdego rzeczownika dodaj czasownik.

pies—biegnie,	ptaszek—	Oleś—	ojciec—
kot—	rybka—	Ignaś—	matka—
koń—	mucha—	Jaś—	brat—

Podkreśl czasowniki, oznaczające, co robi mucha.

Mucha lata w słońcu i brzęczy wesoło. Wtem zobaczyła mleko na spodeczku, zbliżyła się, usiadła na brzegu naczynia i chciwie pije smaczny, biały napój. Objadła się zanadto i teraz jest ciężka, łazi powoli, jeszcze zagląda i jeszcze kosztuje, aż wpadła w słodki płyn. Grzebie nóżkami, ale nadaremnie, utopiła się przez łakomstwo.

Podkreśl czasowniki.

Jasne słoneczko wędruje po niebie. Posłało biednej ziemi złoty promyk. Przejrzał się promyk w kropelkach rosy, ogrzał zziębniętą muszkę, obudził śpiocha zajączka, pogłaskał młodziutką trawkę, otworzył kwiaty, zamigotał w płynącej wodzie i rozweselił świat cały.

Czy rzeczy nieżyjące mogą naprawdę coś robić?

Kiedy mówię: czółno **płynie,** to jest także czasownik,

bo czółno wykonywa pewną czynność, chociaż nie z własnej woli: **coś się z niem dzieje,** że musi płynąć. Tak samo: drzewo rośnie albo schnie, słońce świeci, lampa zgasła. — To są też czasowniki, bo oznaczają czynność, chociaż nie dobrowolną.

Podkreśl czasowniki:

Rośnie młoda jabłonka, okryła się różowem kwieciem i zielonemi listkami. Piękne drzewo ślicznie wygląda. Opadły kwiaty, lecz pomiędzy liśćmi ukazują się już owoce. Przez całe lato dojrzewają czerwone jabłuszka, a w jesieni spadną z drzewa. Wtedy pożółkną liście i wiatr je pozrywa. Ale drzewo nie uschnie, nie spróchnieje i na wiosnę zazieleni się na nowo.

Wypisz stąd także przymiotniki i rzeczowniki.

Napisz 3 zdania, w których czasownik będzie orzeczeniem.

Z niektórych rzeczowników można zrobić czasowniki, np.:

Kamień — skamieniał	kwas — kwasił
męka — męczył	zima — zimował

Zrób czasowniki z rzeczowników:

Noc —	mróz —	kosa —	gniew —
wojna —	szum —	sól —	śpiew —

Z niektórych przymiotników możemy także zrobić czasowniki, np.:

młody — odmłodnieć	wesoły — weselić się
chory — chorować	smutny — smucić się

Zrób czasowniki z przymiotników:

gruby — grubieć	ciemny —	pracowity —	stary —
chudy — chudnąć	jasny —	leniwy —	zły —

Wybierz czasowniki, rzeczowniki i przymiotniki z czytanek.

Napisz 5 rzeczowników, 5 przymiotników i 5 czasowników.

Napisz 3 zdania, żeby orzeczeniem był czasownik,— 3—żeby orzeczeniem był przymiotnik, — 3 zdania, żeby orzeczeniem był rzeczownik.

Półrocze drugie.

VI. Odmiana rzeczownika i przymiotnika.

Przed każdym z tych rzeczowników połóż wyraz ten, ta lub to.

chłopiec	pies	las	dzień
zuch	kotka	drzewo	noc
matka	kurczę	gruszka	południe
siostra	ptak	jabłko	okno
dziecko	krowa	gałąź	komin
pisklę	źrebię	śliwka	drabina

Widzimy, iż przed rzeczownikami: chłopiec, las, kładzie się wyraz **ten**—to są rzeczowniki **rodzaju męskiego.** Przed: matka, gruszka — **ta,** — to są rzeczowniki **rodzaju żeńskiego;** a przed: dziecko, jabłko — **to,** — to są rzeczowniki **rodzaju nijakiego.**

Mamy więc trzy rodzaje: męski, żeński i nijaki.

Jak możemy poznać **rzeczowniki rodzaju męskiego?**

Jak możemy poznać **rzeczowniki rodzaju żeńskiego?**

Jak możemy poznać **rzeczowniki rodzaju nijakiego?**

Wypisz osobno rzeczowniki rodzaju męskiego, żeńskiego i nijakiego.

Rosła w polu stara grusza. Tu Janek lubił grać na fujarce, kiedy pasł swego baranka i owcę z jagnięciem. Jeśli Stach go usłyszał, przychodził także ze swem cielątkiem i śniadaniem w torbie. W południe jedli razem chleb, ser i pili mleko lub wodę z rzeki, a kiedy słońce nisko już było na niebie, powracali do domu, gdzie czekali na nich ojciec i matka z wieczerzą.

Do rzeczowników rodzaju męskiego dodaj odpowiedni żeński.

Ojciec—matka	dziadek—	przyjaciel—	rybak—
brat—	wuj—	uczeń—	wieśniak—
syn—	sąsiad—	chłopiec—	kupiec—

Do rzeczowników rodzaju męskiego dodaj żeńskie i nijakie.

Ojciec	— matka	— dziecko
koń	— klacz	— źrebię
byk	—	—
baran		
kozieł		
pies		
kot		
kogut		
kaczor		

Napisz 5 rzeczowników rodzaju męskiego, 5—żeńskiego i 5 — nijakiego.

Napisz 3 zdania, w których podmiotem będzie rzeczownik **rodzaju męskiego.**

Napisz 3 zdania, w których podmiotem będzie rzeczownik **rodzaju żeńskiego.**

Napisz 3 zdania, w których podmiotem będzie rzeczownik **rodzaju nijakiego.**

Jaka jest różnica między zdaniami:

Uczeń odrobił lekcje, —	uczniowie odrobili lekcje.
Pies szczeka,	psy szczekają.
Jabłko dojrzało,	jabłka dojrzały.

Widzimy, iż rzeczownik może oznaczać **jedną rzecz** albo **wiele rzeczy.** Więc **mamy dwie liczby: pojedyńczą — jedna rzecz, i mnogą — wiele rzeczy.**

Napisz te rzeczowniki w liczbie mnogiej:

Chłopiec—	nauczyciel—(nauczyciele)		wilk—
uczeń—	przyjaciel—		zając—
brat—	sąsiad—		wróbel—
syn—	ksiądz—		gołąb—
siostra	źrebię	imię	oko—
pani	cielę	ramię	ucho—
sarna	jagnię	strzemię	ziele—
jaskółka	prosię	brzemię	nasienie—

(Rozpoznawanie rodzaju i liczby w ustępach z czytanek.)

Przepisz i dokończ:

Liczba pojedyńcza.	**Liczba mnoga.**
Dobry nauczyciel —	dobrzy nauczyciele
kochany przyjaciel —	
wesoły pastuszek —	
śmiała dziewczynka —	
zielona łąka —	
wygodna łódka	
puste źdźbło —	
wysokie drzewo —	
białe jagniątko —	

Czy tylko rzeczowniki zmieniają się w liczbie mnogiej?

Napisz 3 rzeczowniki z przymiotnikami najpierw w liczbie pojedyńczej, a potem mnogiej:

Przepisz i dokończ.

Liczba pojedyńcza.	**Liczba mnoga.**
Chłopiec się bawi.	
Rybak łowi ryby.	
Rolnik orze.	
Kobieta pierze.	
Żniwiarka żnie.	
Źrebię skacze.	
Jagnię beczy.	

Czy czasowniki zmieniają się także w liczbie mnogiej?

Napisz w liczbie mnogiej:

Pilny uczeń pracował.
Pilna uczennica pracowała.
Wesoły chłopiec śpiewał.
Wesoła dziewczynka śpiewała.
Poczciwy pies pilnował domu.
Łaciata krowa skubała trawę.
Srebrna rybka pluskała się w wodzie.
Łakoma mucha uwijała się koło stołu.

Dopisz przymiotnik: **biały** do rzeczowników: śnieg, chustka, mleko.

Czy zmieniamy przymiotnik przy każdym z tych rzeczowników i dlaczego?

Napisz 3 rzeczowniki rodzaju męskiego z przymiotnikami.

Te same przymiotniki dopisz do rzeczowników rodzaju żeńskiego.

Te same przymiotniki dopisz do rzeczowników rodzaju nijakiego.

Co się w nich zmieniło?

Następujące przymiotniki napisz z rzeczownikami rodzaju męskiego, żeńskiego i nijakiego:

Posłuszny, stary, młody, piękny, brzydki, słodki, lekki, ciężki, twardy, suchy, czarny, cichy.

Podkreśl w tem opowiadaniu wyraz król i zwróć uwagę, jak się zmienia.

Wyjeżdżał mężny król na wojnę. Bali się króla źli nieprzyjaciele, a naród wierzył swojemu królowi i kochał swego króla. Więc wołali na pożegnanie: O królu, strzeż się, żeby cię nie spotkało co złego. Zajęci swoim królem, ciągle rozmawiali o królu, dopóki nie powrócił z wojny.

Zobaczmy, na jakie pytania ten rzeczownik odpowiada.

1. **Kto** wyjeżdżał na wojnę?	król	królowie
2. **Kogo** się bali nieprzyjaciele?	króla	królów
3. **Komu** wierzył naród?	królowi	królom
4. **Kogo** naród kochał?	króla	królów
5. Jak wołali?	o królu!	o królowie!
6. **Kim** byli zajęci?	królem	królami
7. **O kim** rozmawiali?	o królu	o królach.

Na te pytania odpowiedz wyrazami: mężny król, najpierw w liczbie pojedyńczej, a potem w liczbie mnogiej:

Na te same pytania odpowiedz wyrami: dzielny żołnierz, śmiały wódz, młody chłopiec, mądry chłop.

Uwaga. W 5 przypadku stawiamy na końcu wykrzyknik. (!)

Podkreśl wyrazy: stara sosna i przekonaj się, na jakie pytania odpowiadają:

Rosła w lesie ogromna stara sosna. Dawno ludzie nie widzieli takiej sosny, więc przyglądali się tej starej

sośnie i podziwiali starą sosnę. Rośnij jeszcze długo, kochana stara sosno, przemawiali do niej. Podróżni zachwycali się starą sosną i opowiadali o starej sośnie.

1. **Co** rosło w lesie?	stara sosna	stare sosny
2. **Czego** ludzie nie widzieli?	starej sosny	starych sosen
3. **Czemu** się przyglądali?	starej sośnie	starym sosnom
4. **Co** podziwiali?	starą sosnę	stare sosny
5. Jak wołali?	o stara sosno!	o stare sosny!
6. **Czem** się zachwycali podróżni?	starą sosną	staremi sosnami
7. **O czem** opowiadali?	o starej sośnie	o starych sosnach

Odpowiedz na te pytania wyrazami: młoda jabłonka, w liczbie pojedyńczej i mnogiej.

Na te same pytania odpowiedz wyrazami: piękny kwiat, młody dąb, śliczna róża, zielony mech, soczysta jagoda.

Te zmiany rzeczownika podług pytań nazywamy przypadkami. Każdy przypadek ma inne pytanie dla osób, a inne dla rzeczy.

Dla osób pytamy:	**Dla rzeczy i wszystkich innych rzeczowników:**
1. Kto?	1. Co?
2. Kogo?	2. Czego?
3. Komu?	3. Czemu?
4. Kogo?	4. Co?
5. Wołanie.	5. Wołanie.
6. Kim?	6. Czem?
7. O kim?	7. O czem?

Podług tych pytań odmieniaj przez przypadki.

(Pytania jak najczęściej całemi zdaniami).

Dobra córka, pilny uczeń, wesoła wiewiórka, chytry lis, ciężki kamień, wysoka góra, piękne drzewo, jasne słońce,

Rzeczowniki i **przymiotniki** odmieniamy **przez przypadki,** lecz łatwo się przekonać, że czasownik nie odpowiada na te pytania.

VII. Odmiana czasownika.

Zastanowimy się teraz, **jak odmieniamy czasowniki.**

Podkreśl czasownik:

Ja piszę list — i **ty** piszesz list — i **on** pisze list.

Widzimy więc, że spełniać czynność mogą **trzy osoby:**

1-sza — **ja** 2-ga — **ty** 3-cia — **on, ona** lub **ono.**

Lecz czynność może spełniać **wiele** osób, mamy więc i **liczbę mnogą.** W **liczbie mnogiej** te trzy osoby oznaczamy wyrazami:

my piszemy, **wy** piszecie, **oni** lub **one** piszą.

Odmieniamy więc czasowniki przez osoby tak:

a)	(ja) czytam	(my) czytamy
	(ty) czytasz	(wy) czytacie
	(on) czyta	(oni) czytają
b)	(ja) umiem	(my) umiemy
	(ty) umiesz	(wy) umiecie
	(on) umie	(oni) umieją.

Przepisz:

c)	jem	jemy
	jesz	jecie
	je	jedzą

Zmień na rodzaj żeński:

d)	stałem	staliśmy
	stałeś	staliście
	stał	stali

e) bałem się — baliśmy się
bałeś się — baliście się
bał się — bali się

Przepisz:

f) szedłem — szliśmy
szedłeś — szliście
szedł — szli

g) rozumiem — rozumiemy
rozumiesz — rozumiecie
rozumie — rozumieją

Tak samo odmieniaj: rachuję, rysuję, biorę, wiozę, piorę, niosę, kopię.

VIII. Zaimki i liczebniki.

Co oznaczają wyrazy: ja, ty, on, my, wy, oni?

Stawiamy je zamiast imienia osób, które spełniają czynność. Zamiast swego imienia, mówię: **ja,** — zamiast twojego imienia, mówię **ty,** — zamiast imienia chłopca — **on,** — zamiast imienia dziewczynki — **ona,** — zamiast imienia dziecka — **ono.** Więc **te wyrazy stawiam zamiast imienia i dlatego nazywamy je zaimkami.**

Zastąp zaimkami imię Adaś, podkreśl te zaimki.

Adaś poszedł do ogrodu. Zobaczyli Adasia koledzy. Chcieli Adasiowi coś powiedzieć. Więc zawołali Adasia. Rozmówili się z Adasiem, stojąc przy Adasiu bardzo blisko.

Widzimy, że **zaimki także się zmieniają i odpowiadają na te same pytania, co rzeczowniki.**

Zastanów się, co oznaczają tutaj podkreślone wyrazy.

Ojciec zabrał **mię** z sobą w pole, pokazywał **mi** różne zboża, szedł **ze mną** miedzą i rozmawiał **ze mną.** Wtedy

spotkaliśmy **ciebie** i ojciec **ci** powiedział, że już mówił **o tobie** nauczycielowi, który przyjmie **cię** do szkoły.

Widzimy, że wszystkie te zaimki zastępują imię osoby.

Co oznaczają podkreślone wyrazy?

Byłem na pastwisku, **mój** konik skubał trawę, **twój** brykał i skakał, **jego** stał spokojnie. Ale wszystkie **nasze** konie pięknie wyglądały, a choć **wasze** są starsze od **mojego**, zobaczycie, że się z **niemi** prędko zrówna.

Co oznaczają podkreślone wyrazy?

Ten chłopiec i **tamta** dziewczynka najprędzej odgadli **tę** zagadkę i rozwiązali **to** zadanie.

Zamiast opowiadać, który i jaki chłopiec, używam krótkiego wyrazu **ten**, tak samo **tamta** — jakbym pokazywał. Tak samo **ta** zagadka, **to** zadanie. Więc **te wyrazy są także zaimkami.**

Odmieniaj podług pytań przez przypadki:

Moja książka, twoja chata, nasze pole, wasz koń, ten źrebak, ta owca, tamten płot.

Wszystkie zaimki odmieniają się przez przypadki, jak rzeczowniki i przymiotniki.

Wypisz podkreślone wyrazy, zastanów się, co oznaczają.

Przez **sześć** dni pracowały dzieci bardzo pilnie, lecz **siódmego,** w niedzielę, czekała je wielka przyjemność. O godzinie **dziesiątej** zebrały się wszystkie przed szkołą, było chłopców **trzydziestu sześciu** i **dwadzieścia cztery** dziewczynki. Wkrótce zajechało **osiem** wozów i wszyscy na nie wsiedli. Na każdym było **dziesięcioro** lub **dwanaścioro** dzieci. Wtedy ze śpiewami ruszyli do lasu, odległego o **pół** mili. W lesie była zabawa i wyborny obiad: jedli zsiadłe mleko, chleb z masłem, ser, mięso

i owoce. Wszystko to przywieziono w **trzech** ogromnych koszach. Bawiły się dzieci aż do samego wieczora, dopiero o **dziewiątej** wróciły do domu.

Co oznaczają wyrazy podkreślone?

Podkreślone wyrazy oznaczają liczbę, więc się nazywają liczebnikami.

Na jakie pytanie odpowiadają liczebniki: sześć, osiem, cztery?

Liczebniki, odpowiadające na pytanie: ile? oznaczają liczbę i nazywają się głównemi.

Na jakie pytania odpowiadają liczebniki: dziesiąty, piąta, trzeci?

Liczebniki, odpowiadające na pytania: który? która? które? nazywamy porządkowemi.

Z następujących liczebników głównych zrób porządkowe:

Jeden—pierwszy	jedenaście	trzydzieści
Dwa —	dwanaście	czterdzieści
Trzy	trzynaście	pięćdziesiąt
Cztery	czternaście	sześćdziesiąt
Pięć	piętnaście	siedemdziesiąt
Sześć	szesnaście	osiemdziesiąt
Siedem	siedemnaście	dziewięćdziesiąt
Osiem	osiemnaście	sto
Dziewięć	dziewiętnaście	tysiąc
Dziesięć	dwadzieścia	miljon

Powtórzenie.

Co to jest zdanie?
Jakie są główne części zdania?
Co to jest podmiot i na jakie pytania odpowiada?

Co to jest orzeczenie i na jakie pytania odpowiada?
Czy oprócz podmiotu i orzeczenia mogą być inne wyrazu w zdaniu?
Z jakich części składają się wyrazy?
Co to jest sylaba i ile sylab może być w wyrazie?
Z czego się składa sylaba?
Jaka różnica między głoską a literą?

Co to jest rzeczownik?
Co to znaczy rzeczownik osobowy, żywotny, nieżywotny?
Co to znaczy rzeczownik własny?
Co oznacza przymiotnik? Do których wyrazów dodajemy przymiotniki?
Co oznacza czasownik?

Ile rodzajów rozróżniamy w rzeczownikach?
Czy rzeczownik może zmienić rodzaj?
Co oznacza liczba pojedyńcza i mnoga rzeczowników?
Czy tylko rzeczowniki mogą być w liczbie pojedyńczej i mnogiej?
Więc rzeczownik, przymiotnik i czasownik mogą być w liczbie pojedyńczej i mnogiej?
Czy rzeczownik odmienia się tylko przez liczby?
Ile mamy przypadków i na jakie odpowiadają pytania?
Czy przymiotnik odmienia się także przez przypadki?
Czy przymiotniki odmieniają się przez rodzaje?
Przez co odmieniamy czasowniki?
Ile mamy osób? i jak je oznaczamy?
Co to są zaimki? Jakie znasz zaimki?
Co to są liczebniki? Jakie są liczebniki?

Rok III.

Półrocze pierwsze.

I. Zdanie.

Podziel na zdania, — w każdem wskaż podmiot orzeczenie, — na jakie pytania odpowiadają?

Skończyło się lato, jesień już na świecie,—obsiane pola znowu się zielenią, a choć słońce nie grzeje tak mocno, jak w lecie, ale jeszcze świeci jasno i przyjemnie. W ogrodach gospodynie zbierają owoce, dzieci pomagają, a przy tej robocie każdy dowoli naje się jabłek i gruszek. Jesień jest bogata i piękne dary ludziom daje.

Co będzie podmiotem w następujących zdaniach?

Piszę zadanie. Czytasz głośno. Bawmy się wesoło. Chodź do nas. Pomogę ci w pracy. Zrobimy to prędko. Pomyślcie trochę. Czy pójdziesz ze mną?

Tutaj podmiotu musimy się wszędzie domyślić: ja piszę, **ty** czytasz i t. d. Widzimy więc, iż czasem podmiot jest opuszczony i trzeba go się domyślić.

Podziel na zdania, — w każdem wskaż podmiot i orzeczenie, — na jakie pytania odpowiadają?

a) Po raz pierwszy przyszły dziś dzieci do szkoły, wszystkie jakoś wzdychają.—Żałujecie swobody?—pyta nauczyciel.—A czy szkoła nic dobrego wam nie dała?—

Ale — mówi Bolek — w szkole nauczyłem się czytać, a teraz czytam takie piękne książki i nawet list napiszę. Niech żyje szkoła! —A jasełka jakie też były wesołe na Boże Narodzenie! — przypomniała Marysia. — Ej, szkoła jest dobra — zawołały dzieci, — zabierajmy się do nauki. Lato powróci znowu.

b) Kochajmy się, bracia moi, niech nam zgoda serca spoi! Jakaż bieda mi dobodzie, gdy z mym bratem żyję w zgodzie? Kochajmy się tylko wzajem, każdy kącik będzie rajem, bo gdzie wzrasta miłość, zgoda, tam jest szczęście i swoboda.

Czy w tych zdaniach są inne wyrazy, oprócz podmiotu i orzeczenia?

(Więcej materjału do rozbioru w czytankach.)

Na jakie pytanie odpowiada podmiot?

Na jakie pytania odpowiada orzeczenie?

Wskaż podmiot w następujących zdaniach:

Trzeba się uczyć. Niewolno krzywdzić bliźniego. Po pracy można się bawić. Już widać naszą wioskę. Błysnęło i zagrzmiało.

Są takie zdania, które nie mają wyraźnego podmiotu i nie można go się dokładnie domyślić; **takie zdania nazywamy bezpodmiotowemi.**

II. Samogłoski i spółgłoski.

Podziel następujące wyrazy na sylaby.

Jestem w ziemi, bywam w wodzie, służę ludziom ku wygodzie, bez mojej przyprawy niesmaczne potrawy.

Napisz po dwa wyrazy jedno-, dwu-, trzy- i czterosylabowe.

Wybierz z abecadła te litery, które możesz z łatwością wymówić same, i które w wyrazie mogą stanowić sylabę:

a ą b c ć d e ę f g h i j k l ł m n ń o ó p r s ś t u w y z ź ż.

(Wybór na lekcji przy pomocy nauczyciela.)

Głoski **a ą e ę i o ó u y** łatwo wymawiają się same głośno, dlatego nazywamy je **samogłoskami.** Wszystkie inne — **spółgłoskami.**

Która z samogłosek jest **miękka** i zmiękcza inne głoski? — Tylko samogłoska **i.**

Samogłoski **ą, ę** nazywamy **nosowemi,** ponieważ wymawiamy je przez nos.

Następujące wyrazy zmień tak, żeby **ę** przeszło w **ą** i odwrotnie,

ręka—rączka	zęby—ząb	pająk—pajęczyna
księga—książka	dęby	mąci
pięść	kędy	rąbie
pięć	tędy	sądzi
dziesięć	gęsty	kąsa

Widzimy zatem, że w wyrazach polskich **ę** zmienia się w **ą** i — **ą** w **ę.**

Następujące wyrazy zmień tak, żeby **o** przeszło w **ó** i odwrotnie.

krowa—krówka	głowa—	obora—	sól—
koza—kózka	mowa—	stodoła—	ból—
sowa—	woda—	koło—	słój—

Widzimy więc, że samogłoska **o** przechodzi w **ó** i odwrotnie.

Czy spółgłoski także zmieniają brzmienie?

Jak się zmieniają w następującch wyrazach podkreślone spółgłoski:

świecę—świeci	świecę—świeć
lecę—leci	lecę—leć
kosa—kosi	kosa—koś
wóz—wozi	wóz—woźnica
mróz—mrozi	mróz—mroźny

Widzimy, iż w tych wyrazach spółgłoski s, c, z, zmiękczamy w ś, ć, ź, albo zapomocą znaku i, albo zapomocą kreskowania (′).

Zwróć uwagę, w jaki sposób zmieniają się w tych wyrazach podkreślone spółgłoski i wypisz te zmiany.

anioł — anieli (ł w l)	kaleka—skaleczyć, kalece
dwór — we dworze	kosa — koszę
świeca — świeczka	złoto — złocę
chód — chodź, chodzę	wóz — wożę
droga—drożyna, w drodze	

Daj przykłady na te same zmiękczenia wypisanych spółgłosek.

III. Rzeczownik.

Wypisz stąd rzeczowniki.

Dzień był letni, gorący. Książę Kazimierz od świtu wyjechał na łowy i uganiał się w starej puszczy za jeleniem. Zapędził się w gąszcz wielki, ale zdawało mu się, że zabłądzić nie może, bo przecież tam, na dole, u stóp wzgórza płynie Wisła. Tymczasem zmrok już zapadł, ciemno pomiędzy drzewami, nad głową brzęczą mu roje komarów i śpiewają wieczorną kolysankę, a puszczy końca niema. Wreszcie ujrzał światełko, a wkrótce potem lichą chatkę z chróstu, gdzie uboga kobieta świeciła łuczywem,

karmiąc dwoje niedawno narodzonych bliźniąt. Dzieci nazywały się War i Sawa. Książę przenocował w chatce, a litując się nad nędzą kobiety, darował jej tę część puszczy i dał ludzi do pomocy, żeby ją wykarczowali. Tym sposobem powstała w tem miejscu osada, którą od imion dzieci nazwano War-szawą. Tak nam mówi stare podanie.

Jak nazywamy takie rzeczowniki, jak: Kazimierz, War, Sawa, Wisła, Warszawa?

Do czego służą rzeczowniki własne?

Napisz kilka rzeczowników własnych. Jak je piszemy?

Wszystkie inne rzeczowniki nazywamy pospolitemi.

Które są rzeczowniki pospolite?

Jak nazywamy takie rzeczowniki, jak: rój, puszcza, las?

Co znaczą takie rzeczowniki, jak: imię, pomoc, nędza, dobroć, gniew?

Niektóre rzeczowniki nie oznaczają ani rzeczy, ani rośliny, ani zwierzęcia, ani człowieka, ale jakiebądź nasze pojęcie, i te nazywamy umysłowemi, bo pojęcia pojmujemy umysłem, czyli rozumem.

Napisz kilka rzeczowników umysłowych, oznaczających pojęcia.

Napisz kilka rzeczowników rodzaju męskiego, kilka żeńskiego i kilka nijakiego.

Czy rzeczownik może zmienić rodzaj?

Przez co się rzeczowniki odmieniają?

Ile mamy liczb?

Ile przypadków?

Napisz w liczbie mnogiej:

starzec	sąsiadka	siodło
przyjaciel	koleżanka	źródło
nauczyciel	piosnka	morze
sędzia	wiewiórka	serce
sąsiad	pani	imię
ksiądz	gospodyni	ramię
książę	baśń	plemię
człowiek	noc	kurczę
rok	mysz	kocię
wiek	łódź	szczenię

Odmień przez przypadki podług pytań:

1. **Kto? co?** pan, chłop, brat, syn, mąż
2. **Kogo? czego?** lis, niedźwiedź, wąż, żółw,
3. **Komu? czemu?** dzień, noc, jabłoń, kość,
4. **Kogo? co?** sarna, chata, droga, wierzba,
5. **Wołanie:** stado, jabłko, słońce, ziele,
6. **Kim? czem?** nasienie—i te wszystkie, które
7. **O kim? o czem?** pisałeś w liczbie mnogiej.

Zrób rozbiór rzeczowników w podaniu o Warszawie, rozpoznając uważnie ich przypadki.

(Materjał do rozbioru w czytankach.)

Do następujących rzeczowników dodaj inne, mające podobne znaczenie:

Czółno—łódka, łódź	kościół—	dar—
Dom—	ogród—	droga—

Do następujących rzeczowników dodaj takie, które mają przeciwne znaczenie:

Dobroć	dzień	praca	wesołość
Ciemność	zima	pilność	życie
Młodość	pogoda	mądrość	siła

Jakie znaczenie mają te rzeczowniki:

Dzwonek	staw	zamek	kielich
Krzyż	ząb	gwoździk	korona

Do następujących rzeczowników dopisz inne, które możesz od nich utworzyć:

Bóg	pan	księga	ptak
ród	król	ryba	ogród

IV. Przymiotnik.

Wypisz wszystkie przymiotniki z podania o Warszawie.

Oznacz ich rodzaj, liczbę i przypadek Od czego zależy rodzaj, liczba i przypadek przymiotnika? Czy może przymiotnik być w innym rodzaju, liczbie i przypadku, niż rzeczownik, do którego należy?

Przez co więc odmieniać się musi przymiotnik?

Co oznacza przymiotnik?

Napisz 5 przymiotników z rzeczownikami rodzaju męskiego, 5—żeńskiego i 5—nijakiego.

Zmień na liczbę mnogą:

Wielki pan	mały bohater	bogaty człowiek
Wielki dom	mały koń	bogaty strój

Widzimy, że **przymiotniki w rodzaju męskim mają inne zakończenia dla rzeczowników osobowych, a inne dla nieżywotnych i zwierzęcych.**

Napisz w liczbie mnogiej:

silny starzec	silna kobieta	puste źdźbło
silny dąb	piękna lipa	liche ziele
mężny chłopiec	wysoka ściana	ciężkie brzemię
dzielny żołnierz	mała mysz	wesołe chłopię
piękny dzień	wspaniała chorągiew	dobre dziewczę.

Odmieniaj podług pytań przez przypadki:

Pilny uczeń	pracowita dziewczynka	gorące południe
dobry opiekun	zwinna jaskółka	mokre lato
zamożny wieśniak	wesoła młodzież	głębokie morze
stary mieszczanin	ciekawa baśń	szlachetne serce
wierny przyjaciel	wielka pani	liczne plemię
szary wróbel	dobra gospodyni	posłuszne dziecko

Podkreśl tu przymiotniki i porównaj ich znaczenie.

Igła jest cienka, włos jest cieńszy, a pajęczyna najcieńsza. Lampa jest jasna, księżyc jaśniejszy, a słońce najjaśniejsze. Wrona jest duża, jastrząb większy, a orzeł największy.

Widzimy, że przymiotniki odmieniają się jeszcze przez stopnie.

Rozróżniamy trzy stopnie: równy, wyższy i najwyższy.

Odmieniaj przez stopnie:

Równy — wyższy — najwyższy

Święty — świętszy — najświętszy

gruby, stary, młody, pilny, piękny, dobry, zły, mały.

Dodaj przymiotniki, mające podobne znaczenie

Mężny—	bogaty—	pilny—	stary—
silny—	ubogi—	mądry—	chory—
dumny—	gorący—	dobry—	ociemniały

Dopisz przymiotniki, mające przeciwne znaczenie:

Jasny—	surowy—	chory—	dzienny —
gorący—	stary—	szybki—	zimowy —
pracowity—	rozumny—	wysoki—	słotny —

Wytłumacz znaczenie następujących przymiotników:

Siwobrody	stuletni	dwukopytny
złotowłosy	modrooki	mięsożerny

V. Czasownik.

Z podania o Warszawie wybierz czasowniki.

Co oznacza czasownik?

Napisz dziesięć czasowników, oznaczających czynności, jakie sam w ciągu dnia spełniasz.

Napisz dziesięć czasowników, oznaczających pracę rolnika,—ogrodnika,—rybaka,—rzemieślnika,—robotnika.

Wypisz stąd czasowniki:

Ty piłeś mleko, a on już wypił swoje. Wczoraj zbierałem jagody, ale nie zebrałem pełnego garnuszka. On jadł chleb, dopóki nie zjadł wszystkiego.

Czy to jest wszystko jedno: pił i wypił? Pił, ale nie wiemy, czy skończył pić, a wypił—znaczy wypił wszystko, skończył.

Tak samo: zbierał,—jeszcze nie skończył zbierać,— a zebrał—już skończył.

Wytłumacz różnicę między czasownikami: jadł, zjadł.

Widzimy więc, że **jedne czasowniki oznaczają czynność nieskończoną, i te nazywamy niedokonanemi, a inne oznaczają czynność skończoną, i te nazywamy dokonanemi.**

Do następujących czasowników niedokonanych dopisz dokonane.

Gonił — dogonił	szukał—	niósł —	chował
Kosił — skosił	pisał—	wiózł—	rąbał—
Krajał—	czytał—	szedł—	palił—
Wołał—	liczył—	spał—	strzelał—

W następujących zdaniach zmień czasownik dokonany na niedokonany.

Mysz **uciekała** przed kotem. Kot **gonił** mysz. Człowiek **stawiał** pułapkę. Pułapka się **zamykała**, jeśli kto jej **dotykał**. Paweł **robi** dobrą pułapkę na myszy. Mysz **lęka** się kota. Pies **szczeka** na kota. Kot **umyka** na drzewo. Mysz **kryje** się w norę.

Zmień czasownik dokonany na niedokonany:

On zrobił bat.	Ona ugotowała obiad	zżął
On pokrajał chleb	On przyniósł ławkę	zgrabił
On wyspał się	Ona umyła okno	wymłócił
On ubrał się	Ona uszyła koszulę	sprzedał
On wykąpał się	Ona uprała bieliznę	zapłacił

W następujących zdaniach podkreśl czasowniki i zastanów się, w jakim czasie tę czynność spełniono.

On pisze list	On pisał list	On będzie pisał list
On czyta książkę	On czytał książkę	On będzie czytał książkę
On pracuje	On pracował	On będzie pracował.

pisze, czyta, pracuje—teraz, więc **czas teraźniejszy.**

pisał, czytał, pracował dawniej, — więc **czas przeszły.**

będzie pisał, będzie czytał, będzie pracował—później, więc czas przyszły.

Widzimy zatem, **że czynność można spełniać teraz, dawniej, lub dopiero kiedyś,** jutro, później, — dlatego **czasowniki odmieniają się przez czasy, i mamy 3 czasy: teraźniejszy, przeszły i przyszły.**

Wzór odmiany czasownika.

(Niedokonany) **Czas teraźniejszy.** (Dokonany)

piszę	piszemy	Czasowniki dokonane nie mogą mieć czasu teraźniejszego, bo czynność już jest skończona.
piszesz	piszecie	
pisze	piszą	

(Niedokonany)		Czas przeszły.	(Dokonany)	
pisałem	pisaliśmy		napisałem	napisaliśmy
pisałeś	pisaliście		napisałeś	napisaliście
pisał	pisali		napisał	napisali

Czas przyszły.

będę pisał	będziemy pisali	napiszę	napiszemy
będziesz pisał	będziecie pisali	napiszesz	napiszecie
będzie pisał	będą pisali	napisze	napiszą

Odmieniaj podług tego wzoru: czytać—przeczytać,— gonić — dogonić, — palić — zapalić, — wołać — zawołać,— myć — umyć, pracować — zapracować.

Wypisz stąd czasowniki, rozdzielając je podług czasów.

Szukam po lesie grzybów, ale jeszcze nic nie znalazłem. Wczoraj Antoś poszedł na grzyby i nazbierał cały koszyk, a ja patrzę tak uważnie i nic koło siebie nie widzę. Pójdę chyba dalej, może znajdę ich więcej w gąszczu, bo tam ludzie mniej zbierają, a gdy będę miał pełną kobiałkę, to zaśpiewam z radości.

Rozdziel czasowniki podług czasów.

Będę malarzem, jak ten pan Jerzy, co do kościoła robił żołnierzy. Tacy wąsacze! przy Pańskim grobie stoją z mieczami i drzemią sobie. Mają kaftany robotą cudną, z płótna czy z blachy—odgadnąć trudno, lecz za to pióra, co zdobią głowę, jedno błękitne, drugie różowe. Malarz im za to dał nogi krzywe, że mieli serca nielitościwe, Pana Jezusa męczyli srodze, za to dziś stoją na jednej nodze. Dobrze im za to! Będę malarzem, i co umiemy, wtedy pokażem. Nakupię pendzli i farb niemało: czerwoną, żółtą, błękitną, białą, i odmaluję wioseczkę naszą z chatami, groblą, rzeczką i paszą.

(Więcej materjału w czytankach.)

Wypisz stąd czasowniki i zastanów się, co oznaczają:

Słuchaj, Stachu, zrób to dla mnie, zbierz uwagę, naucz się lekcji prędziutko i przyjdź wieczorem do nas.

Stańcie w szeregu, podnieście głowy, patrzcie przed siebie i maszerujcie równo, dzielnym krokiem.

Czasowniki: słuchaj, zrób, stańcie—**wyrażają rozkaz,** prośbę, polecenie, — mówimy więc, że można jeszcze używać czasownika **rozkazująco.**

Możemy rozkazywać tak:

Pisz, niech on pisze, piszmy, piszcie, niech oni piszą.

Napisz rozkazująco podług tego wzoru: czytaj, stój, śpij, siedź, biegnij, broń, licz, chodź, bierz.

Napisz czas przeszły od czasownika **iść** w rodz. męskim i żeńskim.

Napisz czas przeszły i przyszły od czasownika **pójść.**
Napisz czas teraźniejszy od czasownika **brać.**
Napisz czas przyszły od czasownika **wziąć.**
Napisz czas przeszły od czasownika **stać** i **bać się.**

Przepisz i dokończ:

krzyknąłem, krzyknąłeś —
ciągnęłam, ciągnęłaś —
umiem, umiesz — — — — — umieją
rozumiem, rozumiesz — — — — rozumieją
poślę, poślesz — — — — — poślą.

Napisz w liczbie mnogiej:

Żniwiarz odpoczywał
Żniwiarka odpoczywała
Dziecko odpoczywało
Koń odpoczywał
Krowa odpoczywała.

Chłopiec się bawił
Dziewczynka sią bawiła
Dziecko się bawiło
Pies się bawił
Wiewiórka się bawiła.

Napisz w liczbie mnogiej:

Mężczyzna pracował	Oleś uciekał
Kobieta pracowała	Zosia uciekała
Dziecko pracowało	Zając uciekał
Zwierzę pracowało	Myśliwy gonił
Ptak pracował.	Pies gonił.

Końcówka -li w czasie przeszłym jest tylko dla rzeczowników osobowych rodzaju męskiego,—wszystkie inne mają końcówkę -ły: chłopcy **biegali,** dziewczęta **biegały,** konie **biegały,** psy **biegały,** myszy **biegały.**

Dopisz czasowniki, mające podobne znaczenie:

Mówić	gonić	niszczyć	rachować
chodzić	uciekać	swawolić	chwytać
biegać	płakać	lękać się	chować

Dopisz czasowniki, mające przeciwne znaczenie:

Milczeć	chwalić	uciekać	zamknąć
cieszyć się	godzić się	płakać	upaść
karać	próżnować	psuć	sprzątać

Z następujących rzeczowników zrób czasowniki i przymiotniki:

rzeczownik	czasownik	przymiotnik
wesołość	weselić się	wesoły
smutek		
zmartwienie		
radość		
ból		
rana		
wiara		
śmiech		
chmura		
mróz		

Półrocze drugie.

VI. Zaimek i liczebnik.

Co oznaczają tutaj wyrazy podkreślone?

Powiedz **mi**, co **on** zawinił, że na **niego** się gniewacie? **Ty** wymyśliłeś tę psotę, **oni ciebie** posłuchali, nic **im** się złego nie stało, **jego** biedaka złapali, i **on** za **was** pokutuje. **Ja wam** mówię, że niesłusznie.

Nie mamy tu imienia ani jednego z chłopców, zastępujemy imiona wyrazami: ja, ty, on, my, wy, oni w różnych przypadkach. Powinniście pamiętać, że **te wyrazy nazywają się zaimkami.**

Przepisz odmianę zaimków: ja, ty, on, ona, ono.

	Liczba pojedyńcza.		Liczba mnoga.	
1.	ja	ty	my	wy
2.	mnie, mię	ciebie, cię,	nas	was
3.	mnie, mi	tobie, ci	nam	wam
4.	mnie, mię	ciebie, cię	nas	was
5.	—	ty!	—	wy!
6.	mną	tobą,	nami	wami
7.	o mnie	o tobie	o nas	o was

	Liczba pojedyńcza.		Liczba mnoga.
1.	on, ono	ona	oni, one
2.	jego, go, niego	jej, niej	ich, nich
3.	jemu, mu, niemu,	jej, niej	im, nim
4.	jego, go, niego—je, nie	ją	ich, nich, je, nie
5.	—	—	—
6.	nim, niem	nią	nimi, niemi
7.	o nim, o niem	o niej	o nich.

Co oznaczają podkreślone wyrazy:

Wolę **nasze** konie, niż **wasze. Mój** Siwek piękniejszy od **twego** Kasztanka, a chociaż ojciec mówi, że każdy **swoje** chwali, nie chciałbym się z tobą zamienić.

Te zaimki oznaczają, że jakaś rzecz należy do pierwszej, drugiej lub trzeciej osoby, używamy ich znowu zamiast imienia tej osoby.

Odmieniaj przez przypadki: mój koń, twój pies, nasza chata, wasza jabłoń.

Co oznaczają następujące podkreślone zaimki?

Ten chłopiec szedł **tą** drogą, a **tamta** dziewczynka **ową** ścieżką pod lasem. Nagle zobaczyli **tę** palącą się chatę i oboje pospieszyli na ratunek.

Zaimki: ten, ta, to, ów, owa, owo, tamten, tamta, tamto, jakby wskazywały na rzecz lub osobę, nazywają się też zaimkami wskazującemi.

Odmieniaj przez przypadki: ten dom, ta droga, to drzewo, tamten las, ów pasterz, tamto zwierzę,

Wybierz stąd liczebniki i wypisz osobno główne, osobno porządkowe:

Pierwszego dnia przyleciało tylko dziesięć bocianów, ale na drugi dzień już nie mogliśmy ich policzyć, było więcej niż sto. Przylatywały ciągle gromadkami, po sześć, po osiem, po dwanaście, i siadały na drzewach i na skałach. Trzeciego i czwartego dnia zdaleka słychać było ich klekot, a piątego— zaczęły odlatywać dalej.

Napisz kilka liczebników głównych.
Napisz kilka liczebników porządkowych.

Odmieniaj przez przypadki: trzeci dzień, piąty uczeń, szósta książka, siódmy rok, dziesiąta chata, dwudziesty miesiąc.

VII. Nieodmienne części mowy.

Wypisz wyrazy podkreślone, zastanów się, co oznaczają i na jakie odpowiadają pytania:

Tutaj było nam dobrze, ale woleliśmy **tam** się bawić, okazało się jednak, że **nigdzie** niema tak wygodnego placu, i **wszędzie** będziemy narzekali. Więc zamiast szukać **daleko,** trzymajmy się **blisko** domu i będzie nam najlepiej.

Te wszystkie wyrazy oznaczają miejsce, odpowiadają na pytanie: gdzie?

Czy możesz który z nich odmieniać jak rzeczownik lub czasownik?

Nie. To wyrazy nieodmienne.

Wypisz wyrazy podkreślone, — co oznaczają? na jakie odpowiadają pytanie?

Wczoraj była pogoda, a chociaż **dziś** deszcz pada, ale **jutro** może być znów ciepło. **Nigdy** nie trzeba wątpić, że złe minie, bo ono mija **zawsze** i najczęściej **wtedy,** gdy się nie spodziewamy.

Te wyrazy oznaczają czas, odpowiadają na pytanie: kiedy? **Przekonaj się, że są także nieodmienne.**

Wypisz wyrazy podkreślone, — na jakie odpowiadają pytanie i co oznaczają?

Bardzo chętnie przyjdę do ciebie, bo się **dobrze** bawimy w waszym ogrodzie. **Prędko** nauczę się lekcji, **uważnie** pozbieram książki i stawię się **punktualnie.** Tylko nie śpiewajmy dziś tak **głośno,** bo sąsiedzi na to **trochę** narzekają.

Jak przyjdę? **chętnie. Jak** się bawimy? **dobrze** i t. d. **te wyrazy** odpowiadają na pytanie: jak? **oznaczają sposób** i są także nieodmienne.

Wszystkie wyrazy **nieodmienne**, oznaczające **czas, miejsce, sposób** — nazywamy **przysłówkami.** Do przysłówków należą wyrazy: **tak, nie** i inne nieodmienne, oznaczające twierdzenie, przeczenie, pytanie i t. p.

Wypisz stąd przysłówki. Pamiętaj, że przysłówek jest wyrazem nieodmiennym.

Chodzi bocian po łące nad strumieniem i poważnie rozgląda się dokoła. Nałapał tutaj wczoraj tłustych żabek, może i teraz znajdzie co smacznego. A wtem żaba odważnie podniosła głowę z wody i śmiało się odzywa: Zupełnie się ciebie nie boję, bocianie. Umiem doskonale pływać i zawsze ci ucieknę. Idź gdzieindziej na polowanie, może czasem uda ci się co pochwycić. Nagle bocian wyciągnął długą szyję i — zginęła zanadto śmiała żabka.

Napisz pięć przysłówków czasu.

Napisz pięć przysłówków miejsca.

Napisz pięć przysłówków sposobu.

Napisz pięć innych: twierdzących, przeczących, pytających.

Czy rozumiesz, jeśli powiem: idę domu? Może to być: idę **do** domu, albo idę **z** domu. Bez tych malutkich wyrazków zdanie nie jest zrozumiałe.

Tak samo: książka stole. Może być **w** stole, albo **na** stole.

Takie małe wyrazki, potrzebne do zrozumienia, co chcę powiedzieć, nazywamy przyimkami.

Podkreśl tutaj przyimki:

Od rana wyszłam z domu, chodziłam po lesie, odpoczywałam na łące nad rzeką, potem przeszłam przez mostek, weszłam w wodę i patrzyłam na rybki, które się w niej pluskały. Przed wieczorem dopiero wróciłam do domu i opowiadałam o tem, co widziałam.

Sam przyimek nic nie znaczy; któż zrozumie: z, do, od, w, na?

Jak możemy złączyć te zdania, żeby było lepiej i wyraźniej?

W zimie jest zimno, *V* w lecie gorąco.
Dzień jest jasny, *V* noc ciemna.
Można się bawić, *V* po nauce.
Muszę się ciepło ubierać, *V* jest zimno.
Ojciec mówi, *V* nauka jest potrzebna.
Przyszedłem tutaj, *V* ci pomóc.
Nauczę cię czytać *V* pisać.

Takie wyrazy, które łączą zdania, żeby je lepiej zrozumieć, nazywamy spójnikami.

Wybierz stąd spójniki:

Kostuś i Boleś pobiegli do lasu, żeby nazbierać grzybów, ale garnuszków z sobą nie zabrali, więc w co zbierać? W lesie jagód dużo, a poziomek jeszcze więcej, to też wstyd wracać bez niczego. Tyś winien, mówił Kostuś, bo się zanadto spieszyłeś. Ojciec nas uczył, że co nagle, to po djable. Nie kłóćmy się, odrzekł Boleś, bo to się na nic nie zda, lecz zastanówmy się, co teraz zrobić. Porobili króbeczki z kory i nazbierali jagód.

Co tutaj oznaczają podkreślone wyrazy:

Ach, jak straszno w ciemnym lesie! **Oj,** nic nie widzę! **Hola,** czy kto słyszy? **Niestety,** zabłądziliśmy! Trzeba wołać, może kto usłyszy. — **Hej! Ha! Rety!** — Cicho, czy widzisz światło? **Kukuryku!** jesteśmy w domu.

Te wyrazy oznaczają wołanie z powodu strachu, bólu, radości i t. d. i **nazywają się wykrzyknikami.**

Po wykrzyknikach, tak samo jak po wołaniu, które oznacza 5 przypadek, kładziemy znak, który się nazywa też wykrzyknik (!).

Do rozbioru.

Ostrożny bociek, gdy ma apetyt na gąsięta lub kaczęta, pomału chodzi blisko nich, staje, niby to drzemie, a pilnie uważa, co się wkoło dzieje. Jeżeli jest pewny, że go nikt nie widzi, wtedy dogania zdobycz i szybko połyka. Zjada wszystko, od drobnego owadu do piskląt kuropatw, a nawet skowronków. Wie, gdzie i kiedy szukać pożywienia, pamięta, w którem miejscu co zostawił, i tam zawsze powróci. Czasem siedzi spokojnie i czatuje na żaby i myszy, czasem poważnie przechadza się po łące i bacznie się rozgląda.

Jest to ptak mądry i wszyscy go lubią.

VIII. Zdanie proste, rozwinięte i złożone.

Czem się różnią następujące dwa zdania:

Słońce świeci. Jasne słońce wesoło świeci.

W pierwszem mamy tylko podmiot i orzeczenie,— w drugiem, oprócz podmiotu i orzeczenia, są inne wyrazy.

Jeżeli w zdaniu jest tylko podmiot i orzeczenie, to nazywamy takie zdanie prostem (nierozwiniętem).

Jeżeli oprócz podmiotu i orzeczenia mamy w zdaniu inne wyrazy, to nazywamy je rozwiniętem.

Rozróżnij zdania proste i rozwinięte.

Słońce wzeszło. Krople rosy zajaśniały na mokrej trawie. Przegląda się w nich słonko. Ranek jest pogodny. Budzą się ze snu ptaki i zwierzęta. Wszystko się cieszy. Cały świat radośnie wita powrót słońca. Noc uciekła. Każdy woli dzień od nocy.

Napisz trzy zdania proste i trzy rozwinięte. Podkreśl we wszystkich podmiot i orzeczenie.

W następujących zdaniach podkreśl wyrazy, które nie są ani podmiotem, ani orzeczeniem,—zastanów się, do czego są dodane i na jakie odpowiadają pytania.

On rąbie drzewo. On kosi łąkę. On żnie zboże. On wiąże snopy. On zwozi pszenicę. On młóci żyto. Młynarz miele zboże. Piekarz piecze chleb. Gospodyni kupuje bułki. Mania lubi ciastka.

Wyrazy: drzewo, łąka, zboże i t. d. dodane są do czasownika i odpowiadają na pytania przypadków. Takie wyrazy w zdaniu nazywają się **dopełnieniem.**

Podkreśl dopełnienia. W którym są przypadku?

Uczeń szuka książki. Zgubiłem kajet. Nauczyciel zadał ćwiczenie. Stach rządzi szkołą. Ignaś broni Janki. Pożyczyłem koledze pióra. Dałem bratu ołówek. Zabrałem się do zadania. On potrzebuje pomocy. Rozmawiamy o lekcjach. Władek pomaga słabszym. On się zajął nauką. Myślę o niedzieli. On kończy pracę. Idę z nim. Jaś poszedł do niego. Odwiedzimy chorego. Zaniosę mu jabłko. Szukam czapki.

Dopełnienie więc jest to wyraz, dodany do czasownika i odpowiadający na pytania przypadków. Dopełnienie nie może być w 1 przypadku. Dlaczego?

Napisz kilka zdań z dopełnieniem.

Co oznaczają w następujących zdaniach podkreślone wyrazy i do czego są dodane:

Chłopcy **wczoraj wybornie** bawili się **na łące**. Gonili się **wesoło.** Śpiewali **chórem.** Dopiero **wieczorem** wrócili do **domu,** żałując **bardzo,** że się zabawa skończyła.

Kiedy się bawili?—wczoraj. **Gdzie** się bawili? — na łące. **Jak** się bawili?—wybornie. **Jak** się gonili? **Jak** śpiewali? **Kiedy** wrócili?

Widzimy, że i te **wyrazy dodane są do czasownika i oznaczają: miejsce** (gdzie się coś działo), **czas** (kiedy się coś stało), **sposób** (jak się coś działo) i t. d. **Takie wyrazy nazywamy okolicznościami.**

Więc **okoliczności są to wyrazy, dodane do czasownika, oznaczające czas, miejce, sposób i odpowiadające na te same pytania, co przysłówki.**

Podkreśl okoliczności czasu, miejsca i sposobu.

Zwieziono zboże do stodoły, jutro zaczną je młócić cepami. Prędko, mocno i głośno uderzają cepy, na klepisko sypie się ziarno, a robotnicy wesoło pracują, b· wiedzą, że ze zboża niezadługo chleb będzie.

Na grządce kwitną kwiaty, a w krzaku słowik śpiewa, bo już wróciła wiosna, cieszą się ptaki, drzewa. Świat śmieje się wesoło do ciepłego słoneczka, a w lesie głośno kuka szczęśliwa kukułeczka. Radośnie zaszumiała w zdroju srebrzysta woda: wróciła już wiosenka, z nią szczęście i swoboda.

Napisz w zdaniach 3 przykłady na okoliczność miejsca, 3 na okoliczność czasu, 3 na okoliczność sposobu.

Czem się różni dopełnienie od okoliczności?

Napisz trzy przykłady na dopełnienie.

Do czego są dodane podkreślone wyrazy i na jakie odpowiadają pytanie?

Wyjrzało **jasne** słońce z poza **ciemnej** chmury i świat **cały** zajaśniał w jego **wesołych** promieniach. Świeć nam, **złote** słoneczko na **błękitnem** niebie, bo **smutna** ziemia potrzebuje ciebie.

Jakie jest słońce? Jaka jest chmura? Jaki jest promień?

Wszystkie te wyrazy są dodane do rzeczowników i nazywają się określeniami.

Określenie jest to wyraz, dodany do rzeczownika i najczęściej odpowiadający na pytania: jaki? który? czyj?

Podkreśl określenia:

Mroźna zima zasypała ziemię białym śniegiem, rzeki w twardy lód okuła, zamroziła biedne trawki, drobne ptaszki przestraszyła. Srogi wicher jęczy w polu, wilk żarłoczny w boru wyje, lękliwy zając szuka daremnie schronienia, — gdzie on może się ukryć przed złym wichrem i okrutnym mrozem?

Napisz 5 przykładów na określenia:

Do czego są dodane podkreślone wyrazy?

Światło **słońca** (słoneczne) woda ze źródła (źródlana)
jasność **dnia** (dzienna) ławka z drzewa (drewniana)
smak **soli** (słony) furtka od ogrodu (ogrodowa)

Wszystkie te wyrazy są także dodane do rzeczownika i określają, jaki jest, więc są określeniami.

Napisz kilka określeń.
Napisz kilka okoliczności.
Napisz kilka dopełnień.

Podkreśl dopełnienia, okoliczności i określenia.

Jak wszędzie wesoło! Wre życie wokoło, i wszystko radośnie już śpiewa, i szemrze strumyczek, i z piosnką słowiczek do nas się z gaiku odzywa. We wrzosach na błoni jałówka gdzieś dzwoni, tu owiec się pasie drużyna, używa swobody koniczek nasz młody i trawkę ząbkami obcina. Pastuszek nieborzę wygrywa, jak może, na swojej fujarce z wierzbiny. Wiatr tony w dal niesie, aż słychać, het, w lesie tę piękną muzykę chłopczyny.

Zaszumiało nasze pole złotą pieśnią zbóż; wschodzi,

wschodzi śliczne słonko wśród różanych zórz,—wschodzi, wschodzi złotą drogą nad ten ciemny las, a skowronek z gniazdka leci, piosnką budzi nas.

Ile tu masz zdań:

Każdy się cieszy, bo nadchodzi lato.

Te dwa zdania odnoszą się do tej samej myśli i stanowią całość: pierwsze bez drugiego jest nawet niezupełnie zrozumiałe. Dlatego nie rozdzielamy ich kropką, lecz przecinkiem, i łączymy w jedno **zdanie złożone.**

Więc zdanie złożone składa się z dwóch lub kilku zdań pojedyńczych, oddzielonych od siebie przecinkami. Na końcu zdania złożonego kładzie się kropka.

Zdanie złożone rozdziel na pojedyńcze: po każdem połóż przecinek, a na końcu zdania złożonego—kropkę.

Skończyła się nauka już dzieci nie chodzą do szkoły bo teraz lato i każdy ma inne zajęcie a przytem musi odpocząć Rolnicy pracują w polu żeby ludzie i zwierzęta mieli co jeść przez zimę Na łąkach koszą trawę bo siano potrzebne dla koni i bydła W polu żną zboże będzie dosyć chleba jeśli Bóg użyczy pogody Kobiety len hodują zrobią z niego płótno na nowe koszule Starsze dzieci z ochotą pomagają rodzicom a młodsze się bawią i odpoczywają Kochane lato i któż go nie lubi wszędzie radość i ciepło taki piękny cały świat Boży.

Szum jakiś w lesie dziwy powiada o starych onych czasach co to już o nich wieść tylko lata po ciemnych cichych lasach Dęby a jodły jako te wieże pod niebo się dźwigają że i królowie w pięknych pałacach piękniejszych wież nie mają Czasem gdzieś gołąb dziki zagrucha czasem wiewiórka świśnie a jarzębiny w koralach stoją i pachną leśne wiśnie.

Uważnie się zastanawiaj, gdzie każde zdanie się kończy i gdzie przecinek położyć należy. (Materjał do rozbioru.)

Jakie znaki położono na końcu tych zdań i dlaczego?

Kto tu był? Czy nie widziałeś? Kogo tam spotkałeś? Co niesiesz? Czyje to jest?

Po zdaniu, oznaczającem pytanie, kładziemy znak zapytania (?).

Mówiliśmy już, że **po wołaniu i wykrzykniku**—kładziemy **wykrzyknik,** np. o mamo! hej! ludzie, ratujcie!

Powtórzenie.

Co to jest zdanie? Na jakie pytania odpowiada podmiot? Na jakie pytania odpowiada orzeczenie? Co to jest zdanie bezpodmiotowe? Czy oprócz podmiotu i orzeczenia są inne wyrazy w zdaniu?

Co to jest sylaba? Z ilu sylab mogą się składać wyrazy?

Co to jest głoska, a co litera? (Rok II.)

Wylicz samogłoski. Którą samogłoskę nazywamy miękką i dlaczego? Jaką własność mają samogłoski nosowe? Jaką ma własność samogłoska o?

Czy spółgłoski zmieniają brzmienie? W jaki sposób oznaczamy ich zmiękczenie? Jak zmieniają się spółgłoski: ł, r, g, c, d, k, t, s, z?

Co to jest rzeczownik? Jaka jest różnica między rzeczownikiem własnym a pospolitym? Co oznaczają rzeczowniki zbiorowe i umysłowe?

Czy rzeczownik może zmienić rodzaj? Ile rodzajów rozróżniamy w rzeczownikach?

Przez co się rzeczowniki odmieniają?

Ile mamy liczb i co każda z nich oznacza?

Ile mamy przypadków? Na jakie odpowiadają pytania?

Co oznacza przymiotnik?

Przez co się przymiotniki odmieniają?

Ile mamy stopni?

Co oznacza czasownik?

Jaka jest różnica między czasownikiem niedokonanym a dokonanym?

W ilu i w jakich czasach możemy używać czasowniki?

Przez co więc odmieniamy czasownik?

Co to jest sposób rozkazujący?

Co oznacza zaimek? Przez co się odmienia?

Co oznacza liczebnik? Przez co się odmienia?

Wylicz nieodmienne części mowy.

Co oznacza przysłówek i na jakie pytania odpowiada?

Do czego służy przyimek i spójnik?

Co to są wykrzykniki?

Co to znaczy zdanie proste, a co rozwinięte?

Co to jest dopełnienie?

Co to jest okoliczność i jakie mogą być okoliczności?

Co to jest określenie i na jakie pytania odpowiada?

Do czego są dodane w zdaniu dopełnienia i okoliczności, a do czego określenia?

Co znaczy zdanie pojedyńcze, a co złożone?

Gdzie kładziemy przecinek, a gdzie kropkę?

Gdzie kładziemy znak zapytania? gdzie wykrzyknik?

SPIS RZECZY.

20 cts

15 gr.